

Objektiva sanningar

Victor Moberger

I denna artikel ska jag försvara tesen att det finns objektiva sanningar. Närmare bestämt ska jag försvara följande tes:

Det finns sanningar som är oberoende av oss, vårt språk, vår evidens, våra konventioner, uppfattningar, attityder, känslor osv.

Låt oss kalla denna tes *realism*. Notera att realismen inte säger att *alla* sanningar är objektiva. Det vore ju en orimlig tes, då många sanningar är just sanningar om oss och våra attityder, konventioner etc. Realismen säger bara att det finns objektiva sanningar, vilket är fullt förenligt med att det också finns icke-objektiva, eller subjektiva, sanningar.

Vid en första anblick kan realismen verka närmast självklar. Vi förstår väl allihop att exempelvis jordens avstånd till solen inte har någonting med oss att göra. Och om detta trots allt inte stämmer så är väl åtminstone *det* sant oberoende av oss. Ändå är realismen en ofta hårt kritiserad uppfattning.

Artikeln är uppbyggd så att jag går igenom och bemöter en rad invändningar som har framförts i olika sammanhang, alltifrån fackfilosofiska texter till mer vardagliga situationer. De invändningar jag tycker mig kunna urskilja går ut på att realismen är felaktig, eller åtminstone tvivelaktig, eftersom:

- (1) sanning beror på *makt*;
- (2) sanning är relativ till *perspektiv*;
- (3) sanning beror på *ideologi*;
- (4) sanning är relativ till *begreppsscheman*;
- (5) sanning är *socialt konstruerad*;
- (6) *korrespondensteorin* om sanning är felaktig;
- (7) realismen är *naiv*;
- (8) realismen är *dogmatisk*.

Denna uppdelning är lite godtycklig, men det är å andra sidan ofrånkomligt. Kritik mot realismen framförs ofta ihop med kritik mot flera andra uppfattningar, framförallt epistemologiska och moraliska upp-

fattningar, och det är inte alltid lätt att se vad som är riktat mot vad. Dessutom används termer som "makt", "perspektiv" och "social konstruktion" på olika sätt, och ofta utan intentionsdjup. Detsamma gäller termen "objektivitet", som dessutom gärna varvas med tal om "universella" eller "absoluta" sanningar (ibland även "Sanningar" eller "Sanningen", med stort S). Uppdelningen ovan är mitt sätt att försöka bringa reda i något som är mer eller mindre ogenomträngligt och överskådligt.

Även om jag har försökt separera invändningarna så går de in i varandra, och en del upprepning är därför oundviklig. Ett genomgående tema är att invändningarna på olika sätt är självupphävande. Avslutningsvis ger jag en "diagnos" av vad som eventuellt ligger bakom kritiken mot realismen.

1. Makt

En kritisk fråga som ibland dyker upp bland filosofistudenter när sanning och objektivitet förs på tal är, ungefär: "Vem ska bestämma vad som är sant?" En möjlig tolkning är att studenterna i fråga misstänker att sanningsanspråk i själva verket bara är förtäckta, ideologiskt motiverade maktanspråk: någon *bestämmer* vad som är sant, vilket väcker frågan om vilken legitimitet som finns i denna maktutövning.

Idéer av detta slag förknippas vanligtvis med Michel Foucault och andra "postmoderna" filosofer, vars tänkande har utövat stort inflytande inom vissa delar av humaniora och samhällsvetenskap. "Varje samhälle har sin sanningsregim", skriver Foucault (1980, s. 131), och han menar dessutom att detta är ofrånkomligt – frågan är inte huruvida utan på vilket sätt en sådan maktutövning sker (1980, s. 133).¹ Sanning blir därför i högsta grad en *politisk* fråga, och därmed inte något som är oberoende av oss, vårt språk, våra attityder osv.

Det är dock tydligt att resonemang av detta slag rör ihop två olika saker: det är en sak att vi, eller vissa av oss, *tror* eller *hävdar* att något är sant; det är en annan sak att något är sant. Vad vi exempelvis tror eller hävdar om jordens form beror möjligen på makt, men jordens form beror inte på makt (i alla fall inte någon mänsklig sådan). Och om jordens form inte beror på makt, så beror inte heller sanningen om jordens form på makt. Detta eftersom påståendet att jorden är rund (eller platt)

1. Samtliga översättningar är mina.

implicerar att det är sant att jorden är rund (eller platt), och vice versa, i enlighet med följande ekvivalens:

p om och endast om det är sant att p .

Vad denna princip säger är att för vilket påstående som helst, p , så implicerar p att det är sant att p , och vice versa. Detta är inte en teori om sanning, utan snarare en begreppslik "plattityd" som varje teori om sanning behöver tillgodose för att överhuvudtaget vara en teori om just sanning, snarare än en teori om något annat.² Att det rör sig om en plattityd framgår av att det räcker med vanlig språkförståelse för att inse att följande utsagor är inkoherenta:

Jorden är rund, men det är inte sant att jorden är rund.

Jorden är inte rund, men det är sant att jorden är rund.

Jag kommer att återkomma till denna plattityd vid flera tillfällen nedan. Låt oss kalla den *sanningsplattityden*.

Om Foucault vill hävda att sanningen om jordens form beror på makt, så behöver han därmed hävda att jordens form beror på makt. Men det gör den ju inte. Alltså beror inte sanningen om jordens form på makt.³

En annan viktig poäng är att om sanning i största allmänhet beror på makt, så gäller ju detta även Foucaults egna teser, inklusive tesen att sanning beror på makt. Det är med andra ord sanningsregimen som bestämmer huruvida Foucault har rätt i att sanning beror på sanningsregimen. Men hur går detta ihop? En sanningsregim kan ju inte gärna bestämma att det är sant att den bestämmer vad som är sant, eftersom det förutsätter att den redan är i en position att bestämma vad som är sant. Det behöver alltså vara sant oberoende av sanningsregimen att den bestämmer vad som är sant. Idén att sanning i största allmänhet beror på en sanningsregim är därmed självförstörande.

Jag tror dock inte att Foucault vill hävda att sanning beror på makt. En mer välvillig tolkning är att han använder termen "sanning" för något annat än sanning. Och mycket riktigt säger han själv att "sanning" ska förstås som "ett system av ordnade procedurer för ... regleringen ... av påståenden" (1980, s. 133, min kursivering). Det Foucault kallar en

2. Jfr Shackel (2005, s. 301) och Loux (2006, s. 290).

3. Jfr van Inwagen (2015, s. 111–12). Jag förutsätter här principen att om två omständigheter samvarierar med begreppslik nödvändighet, och om den ena av dessa omständigheter är oberoende av oss, så är även den andra omständigheten oberoende av oss.

”sanningsregim” är med andra ord en ”påståenderegim”, eller en ”trosregim”. Ibland använder Foucault dock termen ”sanning” i dess vanliga betydelse, dvs. i enlighet med sanningsplattityden, vilket ger hans empiriska spekulationer en bedräglig aura av filosofiskt djupsinne.⁴

2. Perspektiv

Även om sanning inte beror på makt så beror den väl ändå på *perspektiv*? Finns det inte många olika sätt att *tolka* världen, och varför skulle just *en* av alla dessa möjliga tolkningar vara privilegierad? Vems perspektiv kan göra anspråk på att synliggöra den perspektivoberoende sanningen, eller Sanningen? Varför tro att det överhuvudtaget finns någon Sanning, snarare än en massa olika ”sanningar”, som var och en är relativ till ett perspektiv?⁵

Idéer av detta slag framfördes av Nietzsche och är centrala inom postmodern filosofi. De har även haft stort inflytande utanför akademiska kretsar. Betrakta följande dialog från filmen *Return of the Jedi*. Scenen utspelar sig precis efter att Luke Skywalker har fått veta att Darth Vader är hans far, varpå Luke möter Obi-Wan Kenobi:

Luke. Obi-Wan! Varför sa du inte som det var? Du sa till mig att Vader förrådde och mördade min far!

Obi-Wan. Din far förfördes av den Mörka Sidan. Han upphörde att vara Anakin Skywalker och blev Darth Vader. Därmed förintades den goda människan som var din far. Det jag sa till dig var alltså sant, från ett visst perspektiv.

Luke. Ett visst perspektiv?

Obi-Wan. Luke, du kommer att finna att många av de sanningar vi håller fast vid till stor del beror på vårt eget perspektiv.

Denna lilla scen illustrerar problemet med idén att sanning beror på perspektiv. Betrakta följande påståenden:

- (i) Anakin förråddes och mördades av Vader (vid tidpunkt *t*).
- (ii) Anakin förfördes av den Mörka Sidan (vid *t*) och kallas numera Vader.

4. Jfr Moberger (2020; 2021) och avsnittet ”Foucault as Humpty Dumpty” i Shackel (2005).

5. En annan populär fras bland realismens kritiker är att sanning är ”kontextberoende”, eller att sanning är ”situerad” i en kontext. Oftast är detta bara ett annat sätt att uttrycka idén att sanning beror på perspektiv. En möjlig skillnad är att perspektiv är personliga, medan kontexter inte behöver vara det. En kontext kan till exempel vara historisk, kulturell, religiös, social osv.

Obi-Wan går med på att (ii) är sann. Ändå menar han att han talade sanning när han yttrade (i), eftersom (i) är sann från ett visst perspektiv. Men hur går detta ihop? (i) och (ii) är ju *oförenliga*, då (i) implicerar att Anakin dog vid t , medan (ii) implicerar att Anakin inte dog vid t . Hur kan båda dessa påståenden vara sanna? Givet sanningsplattityden,

p om och endast om det är sant att p ,

så kan ju (i) och (ii) båda vara sanna endast om Anakin både dog och dessutom inte dog vid t , vilket är omöjligt. Poängen är dock inte att det är *logiskt* omöjligt, för det är det ju inte om sanning är relativ till perspektiv. Poängen är snarare att fenomenet liv/död (liksom jordens form m. m.) rent begreppsligt och metafysiskt inte involverar någon "perspektivklausul". Det är med andra ord inte möjligt för en person att vara vid liv relativt till ett perspektiv men inte relativt till ett annat. Att vara vid liv (vid en viss tidpunkt) är något man är rätt och slätt.

Ett möjligt sätt att förstå Obi-Wans idé att han talade sanning är att han med satsen "Anakin förråddes och mördades av Vader" helt enkelt bara *menade* att Anakin omvändes till den Mörka Sidan och fick namnet Vader. Anakin "förråddes och mördades av Vader" på så sätt att Anakin förrådde sig själv och lät den Mörka Sidan förändra honom till oigenkännlighet, även om han inte upphörde att existera. Och i så fall finns det ingen konflikt med (ii). Vi kan alltså förstå det perspektivberoende som Obi-Wan åberopar i termer av att språkliga satsers innebörd är relativ till perspektiv. I det här fallet tolkade Obi-Wan och Luke frasen "förråddes och mördades av Vader" på olika sätt, utifrån olika perspektiv.

Med denna tolkning verkar Obi-Wan ansluta sig till en radikalt individualistisk syn på språklig mening som ofta förknippas med karaktären Humpty Dumpty i Lewis Carrolls *Alice i spegellandet*. "När jag använder ett ord", säger Humpty Dumpty, "så betyder det precis vad jag vill att det ska betyda – varken mer eller mindre." Obi-Wan verkar acceptera detta synsätt, eftersom den gängse innebörden av satsen "Anakin förråddes och mördades av Vader" knappast är förenlig med att Anakin överlevde, vilket också förklarar Lukes reaktion.

Men även om Humpty Dumptys individualistiska teori är suspekt så är det ändå okontroversiellt att språkliga uttrycks mening åtminstone på något sätt är perspektivberoende. Ord och fraser har ingen intrinsikal innebörd, utan det är vi som tilldelar dem en sådan genom språkliga konventioner. En konsekvens av detta är att *satsers* sanning alltid är

perspektivberoende. Satsen "Bakterier orsakar sjukdomar" är till exempel sann, eftersom den uttrycker ett påstående som är sant. Men givet andra språkliga konventioner så hade ordet "sjukdomar" kunnat referera till jordbävningar snarare än sjukdomar, och i så fall hade satsen i fråga uttryckt ett annat, och falskt, påstående. (Jag använder här termen "påstående" i betydelsen "proposition", dvs. det *påståendeeinnehåll* som uttrycks av satser. Till exempel är "Jorden är rund" och "The Earth is round" olika satser, men de uttrycker samma proposition (i de allra flesta kontexter).)

Att språkliga satsers sanning är relativ till ett perspektiv i form av språkliga konventioner är dock trivialt, och dessutom fullt förenligt med realismen.⁶ Men det motiverar en precisering av ordet "sanningar" i formuleringen av realismen. Realismen uttalar sig om sanningar i betydelsen sanna påståenden (dvs. propositioner, påståendeeinnehåll), inte sanna satser:

Det finns sanna påståenden vars sanning är oberoende av oss, vårt språk, vår evidens, våra konventioner, uppfattningar, attityder, känslor osv.

Idén att satsers sanning är perspektivberoende hotar alltså inte realismen, och idén att påståendens sanning är perspektivberoende är helt orimlig, då den implicerar att oförenliga påståenden kan vara sanna tillsammans. Givet sanningsplattityden så medför ju denna idé till exempel att en viss person kan ha både dött och dessutom inte dött vid en och samma tidpunkt, att jorden kan vara både rund och inte rund samtidigt, osv.

Man kunde kanske tro att perspektivrelativism om påståenden åtminstone skulle medföra att påståenden utesluter sina negationer *inom* ett givet perspektiv. Men även påståenden om vad som är sant relativt till ett givet perspektiv har ju enligt teorin perspektivberoende sanningsvärden. Relativt till ett visst perspektiv kunde det därmed vara sant att jorden är rund relativt till det perspektivet, och dessutom sant att jorden inte är rund relativt till det perspektivet.

Eftersom perspektivrelativism om påståenden själv är ett påstående, så medför teorin dessutom att dess *egen* sanning är perspektivberoende,

6. Jfr van Inwagen (1990, s. 7–8): "Låt oss alltid komma ihåg Abraham Lincolns oförtjänt ouppmärksammade gåta: Hur många ben har en hund om vi kallar en svans för ett ben? Svaret, sa Lincoln, och han hade rätt, är fyra, eftersom en svans inte blir ett ben för att vi kallar den så." Se även Bergström (2004, s. 123–25; 2011, s. 73) och van Inwagen (2015, s. 113–16).

vilket gör den självupphävande eller åtminstone dialektiskt tandlös. Teorin tillåter ju att den själv är falsk relativt till dess motståndares perspektiv.⁷

3. Ideologi

Det är en välbekant poäng att vi inte påbörjar våra vetenskapliga eller filosofiska undersökningar i ett helt förutsättningslöst och opartiskt epistemiskt tillstånd. Vi tar inte bara med oss våra biologiskt betingade förmågor och begränsningar, utan även våra befintliga övertygelser och antaganden, inte minst våra metodologiska övertygelser och antaganden. Dessutom tar vi med oss våra känslor, attityder, intressen, lojaliteter och fördomar, och de moraliska och andra värderingar eller normer som dessa är förknippade med. Låt oss kalla allt detta för vår *ideologi*.

Vår ideologi kan sägas utgöra de glasögon genom vilka vi betraktar världen. Vi kan byta glasögon, och vi kan "kalibrera" olika glasögon mot varandra. Men vi kan inte titta på världen utan ideologiska glasögon, och därmed kan vi inte heller jämföra den bild som olika glasögon ger oss med "tinget i sig". Annorlunda uttryckt: vi kan kalibrera ett sken mot ett annat sken, men inte direkt mot verkligheten själv, just eftersom vår enda epistemiska tillgång till verkligheten är via olika sken.

En möjlig slutsats av detta predikament är *skepticism*. Om vi inte kan se någon skillnad mellan hur saker och ting ligger till och hur de ter sig för oss, så bör vi väl dra slutsatsen att vi inte vet någonting överhuvudtaget! Notera dock att även detta resonemang förs med glasögonen på. Idén att vår ideologi hindrar oss från att uppnå kunskap om världen är trots allt bara "mer ideologi".

Dessutom är det lite svårt att ta hotet om skepticism på allvar när man betraktar vissa specifika påståenden, exempelvis att $2 + 2 = 4$, att alla cirklar är runda, att vissa ormar är giftiga och att Sverige har högertrafik. En mer balanserad slutsats är att vi trots allt kan uppnå kunskap om världen, men att vi behöver vara på vår vakt mot "blinda fläckar" hos våra ideologiska glasögon. Mekanismer för att hantera sådana finns också inbyggda i modern vetenskap, i form av referentgranskning, dubbelblinda studier, replikering m. m. Men även med sådana mekanismer

7. Jfr Bergström (2011, s. 74–76), Nagel (1997, s. 14–15) och van Inwagen (2015, s. 117–21). Richard Rorty (1989, s. 7–8) är medveten om att anti-realismen riskerar att bli självupphävande, och han försöker lösa problemet genom att förneka att hans egen anti-realism är ett påstående (1989, s. 8–9). Men i så fall finns det ingenting för realisten att bemöta. Jfr Shackel (2005) om Rortys "No-Position Position".

på plats är det alltid möjligt att vi tar miste, och kontinuerlig (men också proportionerlig) epistemisk försiktighet och ödmjukhet är därför väl-motiverad.

Dessa överväganden har hur som helst ingen bäring på realismen. Att vi alltid betraktar världen genom ideologiska glasögon visar på sin höjd att vi inte *vet* hur världen är beskaffad, inte att den inte är beskaffad på vissa sätt oberoende av oss. Anta till exempel att vår uppfattning att jorden är rund (eller approximativt sfärisk) är ett resultat av en blind fläck hos vår ideologi. I så fall har vi kanske tagit miste. Men om vi har tagit miste så har jorden istället en annan form, som är precis lika oberoende av oss som dess rundhet hade varit. Återigen: eftersom sanningen om jordens form bestäms av jordens form (i enlighet med sanningsplatytiden), och eftersom jordens form (rund eller ej) är oberoende av oss, så är även sanningen om jordens form oberoende av oss. Vilka ideologiska glasögon vi bär på har ingenting med den saken att göra.

Dessutom: i den mån vår generella sårbarhet för ideologisk blindhet kastar tvivel över tesen att det finns objektiva sanningar, så kastar den även tvivel över tesen att det inte finns några objektiva sanningar. Det är förstås möjligt att realismens anhängare lider av någon specifik ideologisk blindhet som realismens motståndare har genomskådat, men för mig ser det snarare ut som att motsatsen oftast är fallet (se avsnitt 7 och 8 nedan).

4. Begreppsscheman

Vissa filosofer har målat upp ungefär följande bild av sanning och objektivitet:

Det finns en värld eller verklighet "där ute". Denna verklighet har dock ingen given *struktur*, eller åtminstone ingen struktur som är tillgänglig för oss. Objekt och egenskaper uppstår först när ett *begreppsschema* appliceras på denna odifferentierade verklighet. Vi har *individuering* objekt som galaxer, planeter, celler, elektroner, stolar, bilar, flygplan, nationer, städer, universitet, restauranger osv., och även egenskaper som massa, laddning, densitet, färg, form, textur, popularitet, intelligens, kön, etnicitet osv. Ett annat begreppsschema hade kunnat strukturera och begripliggöra verkligheten på ett annat sätt, som vi kanske inte ens kan föreställa oss. Att jorden är rund är därmed ingen objektiv sanning, eftersom existensen av både objektet jorden och egenskapen rundhet delvis beror på vårt begreppsschema. Idén att det är en objektiv sanning att jor-

den är rund förutsätter dels att verkligheten har en intrinsikal struktur, och dels att vårt begreppsschema matchar denna struktur. Båda dessa förutsättningar är tvivelaktiga.⁸

Det finns mycket att säga om denna bild. Till exempel kan man undra hur ett begreppsschema kan "strukturera" verkligheten. På sin höjd tycks ett begreppsschema kunna avgöra vilka påståenden vi gör om världen, inte huruvida dessa påståenden är sanna eller falska.⁹ Man kan även undra om det finns några restriktioner för hur ett begreppsschema kan strukturera verkligheten, eller om vad som helst är tillåtet, inklusive begreppsliga och logiska motsägelser. Vårt begreppsschema har strukturerat verkligheten så att det är sant att jorden är rund. Kan ett annat begreppsschema strukturera verkligheten så att det istället är sant att jorden är platt? I så fall är vi tillbaka i perspektivrelativism om påståendens sanning.

Den skisserade bilden är dessutom inte bara förenlig med realismen, utan förutsätter den. Betrakta följande påståenden:

Verkligheten sådan den är i sig själv är odifferentierad.

Eftersom verkligheten sådan den är i sig själv är odifferentierad, och eftersom vårt begreppsschema därmed inte matchar någon intrinsikal struktur hos verkligheten, så är det inte objektivt sant att jorden är rund.

Om verkligheten ändå har en intrinsikal struktur så är denna otillgänglig för oss, och därmed är det åtminstone osannolikt att vårt begreppsschema matchar denna struktur. Därmed är det åtminstone osannolikt att det är objektivt sant att jorden är rund.

Om verkligheten har en intrinsikal struktur, och om vårt begreppsschema råkar matcha denna, så är det objektivt sant att jorden är rund.

Jag antar att anhängare av den skisserade bilden går med på att åtminstone *dessa* påståenden är sanna oberoende av oss och våra attityder, konventioner etc. Om även dessa påståenden antas vara sanna endast relativt till vårt begreppsschema, så är vi ju återigen tillbaka i perspektivrelativism.

8. Michael Dummett (1981, s. 577) beskriver denna bild som "bilden av verkligheten som en amorf klump". Jfr Bergström (2011, s. 76).

9. Jfr van Inwagen (1990, s. 6–12).

5. Social konstruktion

Den bekanta frasen att sanning är "socialt konstruerad" är oftast bara ett annat sätt att uttrycka någon av de föregående idéerna, i synnerhet idén att sanning beror på makt. I *Varats dunkla skrymslen* (2018) formulerar dock Lars Bergström en mer sofistikerad form av socialkonstruktivism, inspirerad av W. V. O. Quines filosofi.¹⁰ Bergström skriver:

Vår världsbild uppstår ... genom att vi konstruerar små och stora teorier, ytterst som ett resultat av de fysiska retningar som våra sinnesorgan utsätts för. ... Redan den enklaste observation har ett teoretiskt innehåll, något som inte automatiskt och entydigt bestäms av retningar i våra nervceller. I och med att vår världsbild växer fram, så är det sedan *den* som utgör vad som är sant och verkligt. Visserligen inte på något slutgiltigt sätt, utan med reservation för eventuella framtida korrigeringar. Detta innebär att sanningen, som Quine uttrycker det, är "immanent" i förhållande till våra teorier. Sanningen är vår sanning. Det finns inte någon annan sanning. (2018, s. 138)

Den bild som Bergström målar upp här liknar den jag diskuterade i föregående avsnitt, enligt vilken vårt begreppsschema strukturerar en i sig själv amorf och utsäglig verklighet. Skillnaden är att Bergström verkar ha gjort sig av med tinget i sig. Det som processas av vårt begreppsschema är istället "retningar i våra nervceller", med resultatet att vår världsbild uppstår, och det är denna världsbild som "utgör vad som är sant och verkligt". Det finns med andra ord bara en fenomenvärld, inte något bakomliggande ting i sig.

Jag är dock inte säker på att Bergström verkligen har gjort sig av med tinget i sig. Han frågar:

Men är det ändå inte en viktig skillnad mellan vår världsbild och verkligheten? Eller, med andra ord, mellan vår världsbild och det som den är en bild av? (2018, s. 138)

På vilket han svarar:

Jo visst, men vi har ingen annan tillgång till verkligheten vid sidan av vår världsbild. Innehållet i vår världsbild är – såvitt vi för närvarande kan bedöma, och med reservation för att vi ännu inte riktigt har fått ihop det

10. Bergströms socialkonstruktivism är mer sofistikerad på så sätt att han godtar sanningsplattityden (2018, s. 49; jfr 1972, s. 87–88) och förkastar perspektivrelativism (2018, s. 108–109, s. 139–141; jfr 1990, § 7.3; 2004, kap. 10; 2011, kap. 3). En anti-relativistisk anti-realism som påminner om Bergströms framförs av Putnam (1981, kap. 3).

och för att vi delvis kan ha fel – verkligheten. Med andra ord, det finns inget annat sätt att få reda på vad verkligheten är och vad som är sant än att ... konstruera en världsbild som är så sammanhängande och invändningsfri som möjligt. (2018, s. 138–39)

Här verkar Bergström ta tillbaka det till synes metafysiska påståendet att "vår världsbild ... utgör vad som är sant och verkligt" (2018, s. 138). Istället är det en *epistemologisk* tes han är ute efter: att vår enda epistemiska *tillgång* till verkligheten är via vår världsbild. Och den tesen är ju fullt förenlig med realismen.

Men låt oss anta att Bergström verkligen menar att vi har konstruerat verkligheten och inte bara vår bild av den. En möjlig invändning mot en sådan metafysisk socialkonstruktivism är att våra teorier lämnar utrymme för "eventuella framtida korrigeringar", som Bergström uttrycker det (2018, s. 138). När en sådan korrigering sker så *förändras* vår världsbild. Men att vår världsbild förändras medför ju inte att *världen* förändras (i motsvarande avseenden). Till exempel var ju flogistonteorin falsk redan innan vi övergav den till förmån för oxidationsteorin. Vår världsbild kan därmed inte utgöra vad som är sant och verkligt, eftersom vår världsbild har en egenskap som världen inte har.

Förmodligen menar dock Bergström inte att verkligheten ska identifieras med vår *faktiska* världsbild, utan med vår världsbild under vissa idealiserade betingelser: "en världsbild som är så sammanhängande och invändningsfri som möjligt", som han uttrycker det (2018, s. 138–39). I bakgrunden tycks alltså en *koherentistisk* sanningsteori figurera, som går ut på att verkligheten är identisk med en maximalt sammanhängande världsbild (en egenskap som vår aktuella världsbild förmodligen inte har uppnått än).

Detta tar hand om invändningen gällande föränderlighet, men leder istället till andra problem. För det första verkar det troligt att maximal koherens i princip kan uppnås av flera olika och *oförenliga* världsbilder.¹¹ I så fall landar koherentism om sanning i perspektivrelativism. Men koherentism om sanning får problem även om maximalt koherenta världsbilder måste vara förenliga. För vad skulle kunna förklara en sådan konvergens, om inte just att maximal koherens sätter oss i epistemisk kontakt med en oberoende verklighet?¹²

Dessutom: om det nu är så att vår (eventuella framtida, maximalt

11. Bergström (1990, § 7.2) håller med.

12. Jfr Franzén, Moberger och Risberg (2021, § 4.9).

koherenta) världsbild utgör vad som är sant och verkligt, så kan man undra om *detta* är sant oberoende av oss, eller om det också är en sanning vi konstruerar. Det senare alternativet tycks dock uteslutet. Vi kan ju inte gärna konstruera sanningen att vi konstruerar alla sanningar, eller ens att vi har förmågan att konstruera några sanningar överhuvudtaget, eftersom det förutsätter att vi redan är i en position att konstruera sanningar. Det behöver alltså vara sant oberoende av oss att vi har förmågan att konstruera sanningar. Idén att vi konstruerar alla sanningar är därmed självförstörande.

6. Korrespondens

Mycket av den kritik som har riktats mot realismen har fokuserat på den så kallade *korrespondensteorin* om sanning, enligt vilken sanning består i "överensstämmelse med verkligheten". Det finns olika versioner av korrespondensteorin, och vissa är mer kontroversiella än andra. Ibland presenteras teorin som att den bara säger att vad som är sant beror på hur saker och ting ligger till, eller något i den stilen. I så fall är "korrespondensteorin" inte mycket mer än ett annat namn för sanningsplattityden.¹³ Ibland antas korrespondensteorin dock säga något mer substantiellt, till exempel att det finns en domän av *fakta* som är metafysiskt distinkta från sanna påståenden, som *gör* sanna påståenden sanna, och som eventuellt uppvisar något slags strukturell *isomorfi* med sanna påståenden. I så fall blir teorin genast mer kontroversiell.

Realismen förutsätter hur som helst ingen särskild teori om sanning. Allt som krävs är sanningsplattityden,

p om och endast om det är sant att *p*,

ihop med antagandet att vissa sanna påståenden handlar om företeelser som är oberoende av oss och våra attityder, konventioner etc. Och jag har aldrig sett någon kritik av något som kallas korrespondensteorin som också drabbar sanningsplattityden.

Notera även följande: i våra undersökningar, vetenskapliga eller ej, så är vi intresserade av vad som är fallet, eller av hur saker och ting ligger till. Men om sanningsplattityden skulle visa sig felaktig, så samvarierar inte sanning med vad som är fallet, och i så fall är sanning inte särskilt

13. Till exempel försvarar John Searle (1995, kap. 9) en teori om sanning som han rubricerar som en korrespondensteori, men som inte tycks bestå i något mer än sanningsplattityden. Han beskriver själv teorin som "trivialt, tautologiskt sann" (1995, s. 214).

intressant trots allt. Om det till exempel skulle visa sig att det inte är sant att jorden är rund, *trots att jorden är rund*, så är det rationellt för oss att ignorera vad som är sant i den frågan, och istället fokusera på omständigheten att jorden är rund. Om vi inte kan använda frasen ”det är sant att...” för att orientera oss mot den omständigheten, så får vi använda någon annan fras, till exempel ”det är fallet att...” eller ”det är så att...”. Och om dessa fraser drabbas av liknande invändningar så får vi helt enkelt hålla tillgodo med frasen ”jorden är rund”. Poängen är att det vore en pyrrhusseger för anti-realisten att omkullkasta sanningsplattytiden.

7. Realism och naivitet

En vanlig postmodern kritik mot realismen är att den är *naiv* eller *osofistikerad*. Idén är att realismens anhängare inte har ett tillräckligt *kritiskt* förhållningssätt gentemot det jag kallade ”ideologi” i avsnitt 3 ovan, dvs. de potentiellt distorderande glasögon genom vilka vi betraktar världen. Närmare bestämt har realister inte ett tillräckligt kritiskt förhållningssätt gentemot den vita, koloniala, kapitalistiska, patriarkala och heteronormativa diskurs som har format deras världsbild. Hade de tagit del av kritiska filosofiska perspektiv, som dekonstruktion och diskursanalys, så hade de kanske anat att deras Sanningar bara är situerade ”sanningar”.

Den här typen av kritik är dock förvirrad. Till att börja med är de ”kritiska” filosofiska perspektiven i fråga inte det minsta kritiska. Istället är de tydliga manifestationer av just ett *okritiskt* förhållningssätt gentemot en politiserad akademisk kultur. Att tänka kritiskt handlar i första hand om att rikta kritiska blickar mot ens *eget* tänkande, vilket inte är så lätt när ens primära drivkraft är politisk aktivism.¹⁴

Dessutom finns det ingenting naivt eller osofistikerat över realismen, i alla fall inte i något avseende som kastar tvivel över den. Tvärtom är realismen en rationell uppfattning, bland annat då den följer från

14. Mot bakgrund av just den emancipatoriska agendan inom postmodernt tänkande är det svårt att begripa varför idén att sanning beror på makt framstår som attraktiv. Betrakta följande exempel: i Sverige var homosexualitet sjukdomsklassificerat av Socialstyrelsen fram till 1979. Den rimliga beskrivningen av detta, i synnerhet från politiskt aktivistisk synpunkt, är väl inte att det fram till 1979 *var sant* att homosexualitet var en sjukdom, utan snarare att det inte var sant men att många människor likväl *trodde* att det var sant. Med andra ord: det var ingen sjukdom, men det betraktades som en sjukdom, och därigenom kunde vissa förtryckande normer maskeras bakom skenbar medicinsk legitimitet. Som van Inwagen (2015, s. 121) påpekar bör anti-realister fråga sig hur deras uppfattning närmare bestämt skiljer sig från den som framförs av O'Brien i George Orwells roman *1984*. Se även van Inwagen (2008).

sanningsplattityden ihop med det rimliga antagandet att vissa förhållanden är oberoende av oss, vårt språk, våra attityder osv.

För övrigt kan ju realismen vara korrekt även om det skulle visa sig att dess anhängare är naiva. Vad en eventuell naivitet på sin höjd visar är att realismens anhängare inte tror på realismen *på grund av* att realismen är korrekt. Det som förklarar varför de tror på realismen är istället att de ingår i en viss "diskurs", som i sin tur inte är några filosofiska sanningar på spåren. Och i så fall är det bara en *slump* ifall realismens anhängare har rätt. Men en undergrävande förklaring av detta slag kan knappast på egen hand visa att de har *fel*. För att visa att realismen är falsk krävs substantiella argument mot själva tesen som sådan.¹⁵

8. Realism och dogmatism

En liknande, och lika förvirrad, invändning går ut på att realismen är *dogmatisk*.

Att vara dogmatisk är att insistera på en uppfattning trots att den inte är (tillräckligt) välgrundad. Att till exempel insistera på att jorden är platt är dogmatiskt, eftersom det saknas evidens för denna uppfattning och eftersom det dessutom finns massiv evidens mot den. Så är dock inte fallet när det gäller realismen, vilket jag har försökt visa ovan.

Dessutom behöver realister inte *insistera* på sin uppfattning. Vissa av dem gör kanske det, men det är inte något som ingår i själva *tesen* att det finns objektiva sanningar. Frasen "objektiva sanningar" betyder inte "konklusivt bevisade sanningar", eller något liknande.¹⁶ Jag tror att realismen är korrekt, men jag känner mig inte helt säker. Något som bekymrar mig är att Bergström, Quine, Putnam m.fl. förnekar realismen (om jag har förstått dem rätt). Det tycks mig som att de har fel, men kanske är det något jag helt enkelt inte begriper. (Däremot är jag inte bekymrad över exempelvis Foucaults kritik, då det är tydligt att han rör ihop sanning och tro.)

Och, återigen, realismen kan ju vara korrekt även om det skulle visa sig att dess anhängare är dogmatiska. För att ge stöd åt att realismen är falsk så räcker det inte med att peka på dess anhängares eventuella karaktärsdefekter, utan det krävs substantiella argument mot själva tesen som sådan.

15. För en mer utförlig diskussion om undergrävande förklaringar, se Franzén, Moberger och Risberg (2021, §8.6).

16. Jfr van Inwagen (2015, s.108) och Wikforss (2017, s.50–53).

9. Diagnos

Hur kommer det sig att realismen har fått utstå så mycket kritik, om den nu är så rimlig som jag menar att den är? Låt mig avsluta med att ge några möjliga förklaringar, vissa mer långsökta än andra.

Sammanblandningar

En trolig förklaring är sammanblandningar av olika slag. Om man till exempel rör ihop *satser* och *påståenden* så kan man få för sig att sanning är subjektiv, eftersom satsers påståendehåll beror på perspektiv i form av språkliga konventioner. Om man inte håller isär *sanning* och *tro* så kan man få för sig att sanning är subjektiv, eftersom människor har olika uppfattningar. (Denna sammanblandning kan eventuellt katalyseras av att termen "sann" i vanligt språkbruk ibland används i betydelsen "uppriktigt" eller "genuin", så att sanning förstås som "innerlig övertygelse" eller något liknande. Fraser som "sant för mig" och "min sanning" är kanske manifestationer av detta fenomen.) Om man rör ihop *sanning* och *maximal sannolikhet* så kan man få för sig att sanning är subjektiv, eftersom sannolikheter beror på evidens och bakgrundsinformation, som ju varierar mellan olika människor. Om man blandar ihop *olikhet* med *oförenlighet* så kan man få för sig att sanning är subjektiv, eftersom flera olika (men förenliga) beskrivningar av en och samma sak kan vara sanna.

Oförsiktig extrapolering

En annan trolig förklaring är att man extrapolerar på ett oförsiktigt sätt från vissa specifika områden, där det är rimligt att tro att det inte finns några objektiva sanningar. Till exempel finns det rimligen inga objektiva sanningar om vilka stavningsregler som är korrekta, eftersom sådana sanningar till sin natur är konventionella. Det är sant att "parantes" är en felstavning, men det är inte objektivt sant eftersom denna sanning beror på ett slags implicit social överenskommelse.¹⁷ Inom områden som stavning, grammatik, etikett, mode m. m. så finns det verkligen "sanningsregimer", och kanske kan denna observation slira in i den mer generella slutsatsen att alla sanningar är socialt konstruerade.

Ett annat område som eventuellt kan fungera som språngbräda för oförsiktig extrapolering är tolkning av litteratur och konst. Det är en

17. Se Franzén, Moberger och Risberg (2021, § 3.2). Jfr Wikforss (2017, s. 48–49).

kontroversiell filosofisk fråga vad det är vi gör när vi tillskriver ett konstverk en innebörd, men enligt åtminstone vissa synsätt kan flera olika och till synes oförenliga tolkningar allihop vara giltiga i någon mening.¹⁸ Kanske kan sådana synsätt glida över i generell perspektivrelativism om sanning.

Snävt fokus på den fysiska världen

En annan möjlig förklaring är att man stirrar sig blind på sanningar om den *fysiska* verkligheten, vilket får debatten mellan realism och anti-realism att se ut som en debatt om huruvida materiella objekt och deras egenskaper har "karvats ut" i förväg, eller om våra medvetanden på något sätt är involverade i denna process. Om man förordar den senare uppfattningen så kan man få för sig att även realismen drabbas. Det finns dock andra slags sanningar än sanningar om den fysiska världen. Till exempel finns det filosofiska sanningar, och båda parter i debatten om den fysiska verklighetens natur är rimligen förbundna till att deras filosofiska ställningstaganden är sanna oberoende av oss och våra attityder, konventioner etc.

Det finns ett annat skäl till att fokus på den fysiska verkligheten kan leda till anti-realism, nämligen att den fysiska världen genomsyras av *vaghet*. Det finns till exempel ingen skarp gräns mellan Nordsjön och Norska havet, mellan gul och orange, eller mellan sommar och höst. Detta kan kanske skapa ett intryck av att världen är ett flyktigt kaos som inte har någon bestämd natur. Att det inte (alltid) finns skarpa gränser medför dock inte att verkligheten i största allmänhet är metafysiskt obestämd. Att gränsen mellan liv och död är oskarp medför till exempel inte att det är obestämt huruvida Napoleon är död. Och om världen i största allmänhet vore metafysiskt obestämd, så skulle väl åtminstone *det* vara bestämt, och dessutom oberoende av oss, vårt språk, våra attityder osv.

Egensinnighet

Peter van Inwagen (2015, s. 110) ger följande delförklaring:

I fråga om vissa personer är förklaringen förmodligen något i stil med följande: De är djupt fientliga mot tanken på något som i någon mening sätter sig till doms över dem. Den idé som de är mest fientliga mot är förstås idén att det finns en Gud. Men de är nästan lika fientliga mot

18. Jfr Wikforss (2017, s. 49–50).

idén att det finns ett objektiva universum som inte tar hänsyn till vad de anser och som utan att ens tillfråga dem kan göra deras mest omhuldade föreställningar falska.

Denna förklaring är inte så välvillig, men den verkar inte helt långsökt när det gäller tänkare som Nietzsche, Foucault, Derrida och Rorty.

Estetisering

Många postmoderna tänkare har ett estetiserande förhållningssätt till filosofiämnet, och deras fientlighet gentemot analytisk filosofi hänger förmodligen åtminstone delvis ihop med detta. Övertydlighet är ju ofta en defekt hos ett konstverk, och om man tenderar att betrakta filosofiska texter som estetiska objekt så kan nog många analytiskt filosofiska texter framstå som naiva i jämförelse med mer gåtfulla, impressionistiska alster (exempelvis Nietzsches texter). Problemet med filosofisk impressionism är bara att man lätt rör ihop saker utan att kännas vid det, vilket ofta leder till att rimliga men triviala teser ger skenbart stöd åt spännande men kontroversiella teser.¹⁹

Politisk korrekthet

Michael Huemer (2005, §9.4.3) menar att politisk korrekthet bidrar till att göra människor i allmänhet obenägna att acceptera *moralisk* realism, dvs. idén att det finns objektiva sanningar i moraliska frågor. Kanske kan något liknande förklara en del av motståndet mot realismen i allmänhet. Inom humaniora och samhällsvetenskap är det till exempel vanligt att man talar om kunskap på ett sätt som förutsätter perspektivrelativism om sanning, och möjligen är detta ett utslag av politisk korrekthet. Man vill visa tolerans gentemot grupper eller kulturer vars uppfattningar (i vissa frågor) man annars skulle behöva klassificera som falska, och därmed inte som kunskap.²⁰

Litteratur

Bergström, Lars. 1972. *Objektivitet: En undersökning av innebörden, möjligheten och önskvärdheten av objektivitet i samhällsvetenskapen*. Stockholm: Prisma.
 Bergström, Lars. 1990. *Grundbok i värdeteori*. Stockholm: Thales.

19. Jfr Shackel (2005) om "Troll's Truism" och "Motte and Bailey Doctrines". Se även Bergström (2011, s. 82–83) och Huemer (2019).

20. Tack till Karin Enflo, Jens Johansson, Johan Krakau och Olle Risberg för värdefulla kommentarer.

- Bergström, Lars. 2004. *Döden, livet och verkligheten*. Stockholm: Thales.
- Bergström, Lars. 2011. *Tankegångar: Sexton kapitel om kunskap, moral och metafysik*. Stockholm: Thales.
- Bergström, Lars. 2018. *Varats dunkla skrymslen*. Stockholm: Thales.
- Dummett, Michael. 1981. *Frege: Philosophy of Language*, 2 uppl. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Foucault, Michel. 1980. "Truth and Power". I *Power/Knowledge*, red. Colin Gordon, s. 109–33. New York: Pantheon Books.
- Franzén, Nils, Victor Moberger och Olle Risberg. 2021. *Grundbok i metaetik*. Lund: Studentlitteratur.
- Huemer, Michael. 2005. *Ethical Intuitionism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Huemer, Michael. 2019. "Analytic vs. Continental Philosophy". *Fake Nous*, 21 december 2019. <<https://fakenous.net/?p=1112>>
- Loux, Michael J. 2006. *Metaphysics: A Contemporary Introduction*, 3 uppl. New York och London: Routledge.
- Moberger, Victor. 2020. "Bullshit, Pseudoscience and Pseudophilosophy". *Theoria* 86, nr 5, s. 595–611.
- Moberger, Victor. 2021. "Pseudophilosophy Encourages Confused, Self-Indulgent Thinking". *Psyche*, 9 februari 2021. <<https://psyche.co/ideas/pseudophilosophy-encourages-confused-self-indulgent-thinking>>
- Nagel, Thomas. 1997. *The Last Word*. New York: Oxford University Press.
- Putnam, Hilary. 1981. *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard. 1989. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane. Sv. övers. *Konstruktionen av den sociala verkligheten*, övers. Staffan Ahlin (Göteborg: Daidalos, 1999).
- Shackel, Nicholas. 2005. "The Vacuity of Postmodernist Methodology". *Metaphilosophy* 36, nr 3, s. 295–320.
- van Inwagen, Peter. 1990. *Material Beings*. Ithaca: Cornell University Press.
- van Inwagen, Peter. 2008. "Was George Orwell a Metaphysical Realist?". *Philosophia Scientiæ* 12, nr 1, s. 161–85.
- van Inwagen, Peter. 2015. *Metaphysics*, 4 uppl. Boulder: Westview Press.
- Wikforss, Åsa. 2017. *Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: Fri Tanke.